

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVIII. ÉVFOLYAM, 2016. 2. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSSI LÁSZLÓ,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Fodor Pál–Varga Szabolcs: Zrínyi Miklós és Szulejmán halála 181
- Bartha Ákos: Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai szocializációja és 1919 előtti ideológiai portréja 203

MŰHELY

- Szöcs Tibor: Kinek az embere? Az alországbíró és az országbíró viszonya a 13. század második felében 245
- Lakatos Bálint: Dózsa György, Jean Hannart és a „ceglédi kiáltvány”. Három újabb forrás az 1514. évi parasztháború eseménytörténetéhez 277
- Bodnár Krisztián: „...ki fog felelet terhével tartozni, a Tekintetes Úr kétség kívül tudni méltóztatik”. Kossuth Lajos és a sátorlajújhelyi kolerabizottság tagjainak kollektív lemondása 1831-ben 303

DOKUMENTUMOK

- Kecskés D. Gusztáv: Bizalmas helyzetjelentés a gyengülő ellenfélről: NATO-szakértők az átalakuló szovjet blokkról (1989. november) 315

VITA

- Kármán Gábor: Pax és pacificatio. Kísérlet egy fogalmi tisztázásra a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség viszonyának megértése érdekében 341

KECSKÉS D. GUSZTÁV

Bizalmas helyzetjelentés a gyengülő ellenfélről: NATO-szakértők az átalakuló szovjet blokról (1989. november)*

„Nem könnyű megjósolni az események jövőbeli alakulását, amelyek erősen függenek a Szovjetunió általános politikai helyzetétől” – olvashatjuk az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) Tanácsa számára 1989. októberben készített bizalmas szakértői jelentés óvatos értékelését. A terjedelmes iratot a nyugati katonai szövetség legfőbb politikai döntéshozó és egyeztető fórumának november 22-ei ülésére szánták háttéranyagnak. A Szovjetunió és a kelet-közép-európai csatlós államok helyzetének elemzése a nyugati szövetségben ekkorra már több évtizedes hagyományra tekinthetett vissza.

A NATO Tanács 1952. október 8-ai döntése alapján alakult meg a „Szovjet politika irányzatait vizsgáló” *ad hoc* munkacsoport. Tevékenységét 1957-ben a katonai és politikai szervezet megreformálására létrehozott Hármass Bizottság javaslatára alakult Politikai Bizottság vette át, amelyhez öt szakértői munkacsoport tartozott, köztük a Kelet-Európával és „a németországi szovjet megszállási zónával”, vagyis a Német Demokratikus Köztársasággal foglalkozó, valamint a szovjet politika irányzatait tanulmányozó, 1959 és 1965 között működő munkacsoportok.¹ A Szovjetunióról és a csatlós államokról készített elemzések kidolgozásánál is nagy szerepet játszottak a nemzeti diplomáciai szervek előtanulmányai és a meghívott szakértők egyeztető megbeszélései, amelyek során – a NATO döntéshozatali elveinek megfelelően – konszenzus kialakítására törekedtek.² Az alábbi

* Az alábbiakban közölt dokumentum egy 1952-től 1991-ig tartó dokumentumsorozat része, amelyet a NATO szakértői munkacsoportjai készítettek a szovjet blokról. Az iratok a NATO Levéltárában (Brüsszel) vannak elhelyezve. Az 1999 elején megnyílt archívumban jelenleg a NATO Nemzetközi Titkárságának és Katonai Hatóságainak 1949 és 1982 között keletkezett, a titkosítás alól feloldott anyagai kutathatók. További információk a NATO Levéltáráról: <http://www.nato.int/cps/en/natohq/68238.htm>. Az alábbi dokumentum megismerését és közzétételét a levéltár külön engedélye tette lehetővé. Az 1982 utáni, Kelet-Európáról szóló NATO-jelentések titkosítás alóli feloldásának kérvényezésében a Külgazdasági és Külügyminisztérium Biztonsági, Távközlési és Dokumentációs Főosztálya, valamint a magyar NATO-delegáció volt segítségemre. Támogatásukat hálásan köszönöm. A dokumentumok helyszíni tanulmányozását és összegyűjtését a belga FRS-FNRS Fonds de la Recherche Scientifique és a Magyar Tudományos Akadémia ösztöndíja tette lehetővé.

1 A NATO-nak a szovjet tömbbel kapcsolatos szakértői tevékenységét bemutató kiváló munka: *Evanthis Hatzivassiliou*: NATO and Western Perceptions of the Soviet Bloc. Alliance analysis and reporting, 1951–1969. Routledge, London–New York, 2014.

2 Eddig megjelent dokumentumok a sorozatból magyar nyelven: Az olvadás Kelet-Európában a Nyugat szemével. A NATO Nemzetközi Titkárságának belső dokumentuma. Közli és fordította

irat azt mutatja be, hogy 1989 őszén a NATO-hatalmak külügyi adminisztrációi a rendelkezésükre álló diplomáciai apparátus munkája és a NATO-ban, valamint a külügyminisztériumok között folyó egyeztetések, továbbá egyéb források alapján hogyan értékelték a szovjet tömb helyzetét.³ Az első évtizedekben az Észak-atlanti Tanács évente kétszer megrendezett miniszteri szintű üléseire készítették a szovjet blokkról a megelőző hat hónapot figyelembe véve az összefoglalókat, amelyek kiváló forrást jelentenek arról, hogy adott időmetszetben hogyan tekintettek a kelet-európai régióra a Nyugat meghatározó döntéshozó központjaiban. 1973-tól azonban nyugatnémet javaslatra úgy határoztak, hogy a régiók szakértőinek jelentéseit a NATO Tanács rendes ülése elé terjesztik már azok elkészülése után.⁴ 1961 óta e dokumentumok hangsúlyozottan „háttéranyagok”, vagyis az abban szereplő megállapítások „nem kötik a kormányokat vagy a Szövetség egészét politikai kérdésekben”.⁵

A vizsgált – 1989. április és október közti – időszakban földcsuszamlásszerű változásokat megelőző szovjet tömbről átfogó, felülnézeti képet ad a közölt szakértői jelentés. Az összefoglalást és a fő következtetéseket szokás szerint a bevezető tartalmazza. Az első fejezetek a szovjet belpolitika alakulását ismertetik: a Szovjetunió Kommunista Pártja hatalmának gyorsuló erodálódását, az egyre kiélezettebbé váló nemzetiségi feszültségeket és elszakadási törekvéseket, különös tekintettel a balti tagköztársaságokra. A csatlós államok helyzetét felvázoló részt a szakértők a legdinamikusabban változó Lengyelország és Magyarország fejleményeivel kezdi. Ezután szólnak a bulgáriai törökök és a csehszlovákiai ellenzék helyzetéről. Noha a szovjet tömbnek nem részei, de a „Kelet-Európával” foglalkozó elemzések, ahogyan a múltban, ezúttal is számot adnak a szintén kommunista berendezkedésű Albániáról és az egyre mélyebb válságba süllyedő Jugoszláviáról.

* * *

Kecskés Gusztáv. Évkönyv (1956-os Intézet) 8. (2000) 369–391.; A szovjet csatlósállamok a NATO perspektívájában az 1962-es kubai rakétaválság idején. Dokumentumok. Közli és fordította Kecskés D. Gusztáv. Világtörténet 34. (2012) 121–145. Angol nyelven: North Atlantic Council Document C-M(56)110, ‘The Thaw in Eastern Europe’, September 24, 1956. Obtained and introduced by Gusztáv Kecskés. In: The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents. Compiled, edited and introduced by Csaba Békés–Malcolm Byrne–János M. Rainer, assistant editors József Litkei–Gregory F. Domber. CEU Press, Bp.–New York, 2002. 168–177.

- 3 Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a szakértői jelentések kidolgozásánál kulcsszerepet játszó NATO-országok, vagyis az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és a Német Szövetségi Köztársaság nem osztottak meg szövetségeseikkel minden birtokukban lévő információt.
- 4 NATO Levéltár, Report by the Acting Chairman of the Political Committee, Change in procedures for the regional expert working groups, signed: Georges R. Andrews, C–M(73)25 (1973. április 5.).
- 5 NATO Levéltár, Note by the Chairman of the Committee of Political Advisers, Reports prepared by expert working groups prior to ministerial meetings, AC/119–WP(62)34 (1962. július 16.). Hivatkozik a NATO Tanács 1961. október 4-i ülésére: C–R(61)50, Item III.

BIZALMAS NATO DOKUMENTUM
EREDETI: ANGOL/FRANCIA
1989. NOVEMBER 8.

C-M(89)57

A HELYZET A SZOVJETUNIÓBAN ÉS KELET-EURÓPÁBAN
1989. ÁPRILIS ÉS 1989. OKTÓBER KÖZÖTT

A főtitkár⁶ feljegyzése

1. Csatolom „A helyzet a Szovjetunióban és Kelet-Európában” című jelentést, melyet a NATO Központban 1989. október 18. és 20. között ülésezett szakértői munkacsoport elnöke nyújtott be számomra.
2. A jelentés csak a munkacsoportban részt vevő szakértők nézeteit tükrözi.
3. Az 1989. november 22-ei tanácsülés napirendjére tűzzük.

[Aláírás] M. Wörner⁷

NATO,
1110 Brüsszel.

A HELYZET A SZOVJETUNIÓBAN ÉS KELET-EURÓPÁBAN
A szakértői munkacsoport elnökének feljegyzése

1. Belgiumból, Kanadából, Dániából, Franciaországból, Németországból, Görögországból, Olaszországból, Hollandiából, Norvégiából, Portugáliából, Spanyolországból, Törökországból, Nagy-Britanniából és az Egyesült Államokból érkezett szakértők találkoztak a NATO Központban 1989. október 18. és 20. között, hogy elkészítsék a csatolt jelentést.
2. A dokumentum az 1989. április 8. és 1989. október 20. közötti időszakot tárgyalja.

[Aláírás] D. I. Miller

6 A NATO főtitkára a szervezet hivatalos vezetője. Felelős a szövetség munkájának összehangolásáért, elnökként tagja az Észak-atlanti Tanácsnak, irányítja a szervezet személyzetét, és kifelé képviseli a szövetséget. Ld.: The North Atlantic Treaty Organisation. Facts and Figures. Published by the NATO Information Service. NATO, Brussels, 1989. 44.

7 Manfred Wörner (1934–1994): nyugatnémet, majd német politikus. 1988–1994-ben a NATO főtitkára. Az első német ebben a hivatalban. 1965–1988-ban a Bundestag tagja (CDU), 1976–1980-ban a Védelmi Bizottság elnöke, 1980-tól a CDU/CSU parlamenti párt elnökhelyettese, 1982–1988-ban védelmi miniszter, az USA-val való szoros katonai kapcsolatok híve. Ld.: The North Atlantic Treaty Organisation. Facts and Figures i. m. (6. jz.) 14.

A HELYZET A SZOVJETUNIÓBAN ÉS KELET-EURÓPÁBAN

TARTALOM

Tételszám	Témák	Bekezdések számai
I.	Általános irányvonalak és kilátások	1–16.
II.	Az új [szovjet] Legfelsőbb Tanács	17–21.
III.	Az SZKP hatalmának és fennhatóságának hanyatlása	22–28.
IV.	Nemzetiségek	29–34.
V.	A legfrissebb fejlemények a balti államokban	35–43.
VI.	A politikai és gazdasági helyzet Lengyelországban	44–50.
VII.	Magyarország: az MSZMP halála – az MSZP születése	51–60.
VIII.	Bulgária: a kényszerkivándorlás mozgatórugói	61–64.
IX.	A politikai ellenzék változó arculata Csehszlovákiában	65–70.
* * *		
X.	Jugoszlávia: rivalizálás a köztársaságok között	71–76.
XI.	Albánia kapcsolatai a KGST-országokkal	77–79.

I. ÁLTALÁNOS IRÁNYVONALAK ÉS KILÁTÁSOK

1. A Népi Küldöttek Kongresszusának március 26-iki választása új szakaszt jelez a szovjet politikai életben, és Gorbacsov erőfeszítéseinek kezdetét, hogy hatalmat ruházzon át a Legfelsőbb Tanácsra és a többi tanácsra a nemzet tevékenységének minden aspektusa tekintetében. A választások országos szintű figurává tettek számos politikai szereplőt, újabb politikai tőkét kovácsoltak a volt moszkvai pártvezető, Borisz Jelcin⁸ számára, és megmutatták, hogy immár lehetséges a politikusok felemelkedése tanácsi választások útján is. A Népi Küldöttek Kongresszusának és a Legfelsőbb Tanácsnak némi időbe telik majd, hogy gyökeret eresszen és biztosítsa állandóságát, de ahogy [e testületek] megkezdték munkájukat, az mutatja elszántságukat alkotmányos felhatalmazásuk betöltésére, hogy az ország legfőbb törvényhozó, adminisztratív és ellenőrző testületeivé váljanak.

2. Gorbacsov⁹ képes volt megerősíteni hatalmát azzal, hogy elérte a Politikai Bizottság 3 teljes jogú és 2 póttagjának távozását a Központi Bizottság szeptemberi plenumán, eltávo-

8 Borisz Nyikolajevics Jelcin (1931–2007): szovjet–orosz politikus. 1985. decembertől 1987. novemberig az SZKP moszkvai bizottságának első titkára, 1989-ben moszkvai választókerületében beválasztották a Népi Küldöttek Kongresszusába, amelynek 1990. májustól elnöke lett, 1991–1999-ben az Oroszországi Föderáció elnöke.

9 Mihail Szergejevics Gorbacsov (1931–): orosz nemzetiségű szovjet politikus. 1971–1991-ben a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának tagja, 1978–1985-ben a KB mezőgazdasági titkára, 1985–1991-ben az SZKP KB főtitkára, 1988–1991-ben a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke, 1990–1991-ben a Szovjetunió elnöke.

lítva bizonyos visszatartó erőket és aktív konzervatív elemeket a vezetésből. E változások kétségtelenül fennhatóságának további konszolidációját jelentik egy olyan időszakban, amikor Gorbacsov az egy éven belül végrehajtandó radikális pártreform előkészítésére koncentrált. A legfontosabb lépés Krjucskov¹⁰ (KGB) előléptetése volt.

3. Az utóbbi hat hónap során Moszkva több nacionalista elégedetlenséggel szembesült, mint Sztálin halála óta bármikor. A balti köztársaságok radikális autonómiát, sőt függetlenséget követelnek; a fehéroroszkok és az ukránok ökológiai és nyelvi reformokat akarnak; a moldvaiak radikális nyelvtörvényt fogadtak el; az örmények és azerbajdzsániak folytatták harcukat Nagorno-Karabahért;¹¹ az abháziaiak kihívás elé állították a grúzokat, akiket nyugtalanít Moszkva válasza; az üzbégek pedig összetűztek a mesketekkel. Emellett korábban ismeretlen kisebb csoportok és az OSZSZSZK-n¹² belül és hazájukon kívül élő oroszok különféle programokat kezdtek szorgalmazni. A régen várt szeptemberi nemzeti-ségi plénum eredményei enyhítették a feszültségeket, de a nemzetiségpolitika jelenlegi rugalmasságának bizonyos korlátaira is fény derült egy határozatból, amely az SZKP konföderális átszervezése, az Unióból való kilépés és a határok változtatása ellen foglal állást.

4. Miután hagyta, hogy a társadalom régóta elnyomott erői megjelenjenek, a rezsim kezd alkalmazkodni egy születőben lévő pluralisztikus társadalom rendezetlen megnyilvánulásaihoz, beleértve a közvélemény részvételét a politikai folyamatokban, a Legfelsőbb Tanácsban belüli viszálykodást és a helyi közösségekből jövő, független politikusok megjelenését. A hatóságok azzal a viszonylag új élménnyel is szembesültek, hogy eljárásaikat a törvényhozó hatalom – bár tapogatózó jellegűen – felügyeli.

5. A vezetést és a vezető közgazdászokat egyaránt mélységes aggodalommal tölti el az eddig végrehajtott részleges reformokból eredő gazdasági és társadalmi instabilitás, amire egyes reformok tompításával, mások elhalasztásával reagáltak. Hagyományos adminisztratív lépések történtek a viszonylagos gazdasági egyensúly visszaállításának reményében. Gorbacsov felismeri, hogy valódi és mélyebb reformokra van szükség, de jelentős akadályokkal szembesül, amilyen a hatalmas költségvetési deficit, az elnyomott infláció és a rubelre nehezedő óriási teher, komoly élelmiszer- és fogyasztási-cikk-hiány, valamint a gyenge ipari teljesítmény. A jövő év még nehezebb lesz, mivel a központi befektetések tervezett csökkentései recesszióba taszíthatják a gazdaságot.

6. Az elmúlt hat hónap során nem voltak jelentős fejlemények a szovjet védelmi politikában, a komoly katonai tevékenység általában véve a korábban kialakított hadügyi politika végrehajtását tükrözi. A szovjetek befejezték kelet-európai egyoldalú csökkentéseik első fázisát. A hátralevő VSZ [Varsói Szerződés]-csökkentésekre várhatóan a bejelentett ütemben kerül sor. A CFE¹³-tárgyalásokon a szovjet álláspont továbbra is tükrözte fő céljukat, további jelentős csökkentések elérését a hagyományos fegyverzet terén. Annak ellenére, hogy egyes híreszte-

10 Vlagyimir Alekszandrovics Krjucskov (1924–2007): szovjet politikus. 1978-tól a Szovjetunió Állambiztonsági Bizottságának (KGB) elnökhelyettese, 1988–1991-ben elnöke.

11 Vagyis Hegyi-Karabahért.

12 OSZSZSZK: Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság.

13 CFE: Conventional Armed Forces in Europe (Hagyományos Fegyveres Erők Európában).

lések szerint a nyár folyamán katonai puccskísérletre kerülhet sor, amit egy ízben maga Gorbacsov is megemlített, a szovjet fegyveres erők, jóllehet nem teljesen elégedettek a peresztrojka¹⁴ minden vonatkozásával, továbbra is szilárdan alárendelődnek a politikai vezetésnek. A Legfelsőbb Tanácsban vita kezdődött a védelmi kiadások szintjéről.

7. Lengyelországban a nem kommunista kormány szeptemberi megalakulása történelmi jelentőségű esemény volt. Immár egyértelműnek tűnik, hogy az áprilisi kerekasztalnál kötött alkuban több dinamikus potenciál volt, mint ezt akkor bármelyik fél gondolta volna. A Szolidaritás sikere és a kommunista párt gyenge teljesítménye a júniusi választásokon, valamint Jaruzelski¹⁵ éppen csak megszerzett választási győzelme megmutatta, mennyire omladozik a párt támogatottsága. A Szolidaritás ki akart maradni a választások utáni koalícióból, hogy politikai erejének helyi szinten történő kiépítésére koncentrálhasson, de rájuk zúdult a hatalom és a felelősség.

8. Habár maga Walesa¹⁶ javasolta, hogy a Szolidaritás a LEMP [Lengyel Egyesült Munkáspárt] korábbi koalíciós partnereivel¹⁷ alakítson kormányt, az ezzel kapcsolatban felmerült aggodalmak valószínűleg őszinték. A rájuk váró veszélyek valódiak, a sikerben pedig nem lehetnek biztosak. A legközelebbi fenyegetés az, hogy a koalícion belüli nyomás (és az abban képviselt sokféle érdek) megakadályozza a helyzet által megkövetelt politika gyakorlását, márpedig, legalábbis az utóbbi hat hónapban, a lengyel gazdaságot egyszerűen hagyták leromlani. Úgy tűnik, a szovjet vezetés elég nyugodtan fogadta a lengyelországi fejleményeket. A hadügy és a belügy továbbra is kommunista kézen van. Továbbá Jaruzelski jelenleg szilárdan áll az új elnöki poszton, ahol tovább garantálja az alkotmányos rend fenntartását és Lengyelország pozícióját a Varsói Szerződésben.

9. A Magyar Szocialista Munkáspárt 1989. október 6. és 9. között tartott 14. kongresszusa újabb történelmi fordulópontnak bizonyult. Most először vetett véget saját létezésének egy hatalmon lévő kommunista párt azon az alapon, hogy történelmi gyakorlata véget ért. Új szervezet jött létre a küldöttek túlnyomó többségének (1274 főből 159-en szavaztak ellene és 38-an tartózkodtak) egyetértésével, a Magyar Szocialista Párt. Az új párt szándéka a „határozott szakítás a proletárdiktatúrával és annak ideológiájával”. Programja parlamenti rendszert és piacgazdaságot kíván létrehozni. Az MSZMP MSZP-vé való átalakulásával sem vált azonban minden egyértelművé. Nyersnek,¹⁸ akit a párt elnökévé választottak,

14 Peresztrojka: a Szovjetunióban 1985-ben Gorbacsov hatalomra kerülése nyomán elindított gazdasági és társadalmi reformcsomag elnevezése (szó szerinti jelentése: átépítés). Célja a stagnáló szovjet gazdaság teljes átszervezése.

15 Wojciech Witold Jaruzelski (1923–2014): lengyel katonatiszt, politikus. 1985–1989-ben az Államtanács elnöke, 1989-ben a Lengyel Népköztársaság elnöke, 1989–1990-ben a harmadik Lengyel Köztársaság elnöke.

16 Lech Wałęsa (1943–): lengyel politikus. A Szolidaritás szakszervezet egyik alapítója, 1987–1990-ben a Szolidaritás Ideiglenes Végrehajtó Bizottságának vezetője, 1989-től a Szolidaritás Szabad Szakszervezet Állampolgári Bizottságának vezetője, 1990–1995-ben köztársasági elnök.

17 Az Egyesült Néppárttal és a Demokrata Párttal.

18 Nyers Rezső (1923–): magyar közgazdász, politikus. 1966–1975-ben, majd 1988–1989-ben az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, államminiszter, 1989. június–októberben az MSZMP elnöke és a Politikai Intéző Bizottság tagja. Az MSZMP feloszlása után a Magyar Szocialista Párt elnöke 1990-ig.

eddig sikerült elkerülnie, hogy az MSZP széttöredezzen, ez azonban a reformerek által áhított nagyobb átláthatóság kárára történt. Végezetül, a szovjet média óvatos hozzáállása e fejleményhez, melyet inkább „önreformnak” mint szakításnak állít be, nyitva hagyja a Szovjetunióval és az SZKP-val való kapcsolatok kérdését.

10. Bulgáriában a vizsgált időszakra leginkább a török nemzetiségiek¹⁹ tömeges kivándorlása jellemző. Május vége és augusztus vége között mintegy 317 ezren léptek Törökország területére. Az asszimilációs kampány drámai ballépésnek bizonyult, és csak megerősítette a törökök ellenállását. Május végén, a halálos áldozatokat is követelő demonstrációkat követően a bolgár hatóságok nagy számban kezdték kiutasítani a törököket. Ezután török származásúak ezrei használták ki a liberálisabb útlevél-szabályozást, hogy elmenekülhessenek az országból.

11. Az ellenzék bázisa jelentősen növekedett Csehszlovákiában az elmúlt hat hónap során. Az egyház, a Charta 77²⁰ és a prágai tavasz ismét feltűnő vezetői között egyfajta szövetség alakult ki, amely segítette a rendszer iránti passzív ellenszenvet a változás iránti aktívabb elkötelezettséggé alakítani. A rendszer erre nagyon tapogatózó párbeszéd megkezdésével reagált, amit az általa elfogadhatatlannak ítélt tevékenységek komoly elnyomásával párosított. A kommunista párt vezető szerepét érintő bármiféle támadás láthatóan a választóvonal.

12. Romániában a politikai és gazdasági helyzetet egyaránt a pangás, valamint a Ceausescu²¹ abszolutizmusától való gyakoribb, de még mindig minimális elpártolás jellemzi. A külpolitikai elszigetelődés erősödött, hiszen a nyugati országok nyíltabban ítélik el az emberi jogok siralmas helyzetét, és Bukarest továbbra sem képes semmiféle előrehaladást felmutatni a Varsói Szerződésben reformellenes programjával. Talán az RKP [Román Kommunista Párt] novemberre tervezett kongresszusának küldöttjei között terjesztett tiltakozó levél hatására, Ceausescu szokatlan propagandakampányba kezdett.

13. Az NDK-ból való egyre növekvő kivándorlás az újonnan megnyitott osztrák–magyar határon, valamint Csehszlovákián és Lengyelországon át elérte a 80 ezer főt, ezenkívül az idén előreláthatóan 100 ezer fő hagyja el az NDK-t a szokásos, kialakult eljárások keretében.

19 Az eredeti dokumentumban szereplő lábjegyzeteket szögletes zárójelben közöljük: [A görög szakértő szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy ez a kifejezés szerepel az ügyben fennálló bolgár kötelezettségeket lefektető nemzetközi szerződésekből, és valójában „muszlim kisebbségeket” jelent, melyek különféle etnikai csoportokból tevődnek össze.]

20 A Charta '77 a csehszlovák ellenzék 1977-ben közzétett politikai nyilatkozata volt, amelyet eredetileg több mint kétszáz magánszemély írt alá, főként értelmiségiek. A prágai kormánynak címezték és adták át. A dokumentum a Helsinkiben lezajlott Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (1973–1975), a Helsinkii záróokmány és az ENSZ által is garantált emberi jogok csehszlovákiai megsértése ellen tiltakozott.

21 Nicolae Ceaușescu (1918–1989): román politikus. 1965–1969-ben a Román Kommunista Párt első titkára, 1969–1989-ben főtitkára; 1967–1974-ben az Államtanács elnöke (államfő), 1974–1989-ben köztársasági elnök; 1945–1948-ban és 1952-től a Központi Bizottság, 1955-től a Politikai Bizottság tagja.

Az, hogy az Egon Krenz²² által irányított új vezetés hogyan birkózik meg a problémával, no meg a keletnémet lakosság, a SED-en²³ belüli erők és az úgynevezett „blokk-pártok”²⁴ részéről egy demokratikus reform érdekében gyakorolt, egyre növekvő nyomással, a jövőben fog kiderülni.

14. A Varsói Szerződésen belül tovább nőtt az ortodox vezetések és reformpárti szövetségeik közti szakadék. Míg a szerződés találkozóin a megegyezési lehetőségekre koncentrálnak, különösen a leszerelési kezdeményezések ügyében, a KGST-vel kapcsolatos egyetértést nagyrészt továbbra is az integrációs és gazdaságpolitikák közti alapvető eltérések akadályozzák.

* * *

15. Jugoszláviában egyre mélyebb szakadék tátong a köztársaságok között, és a helyzet még súlyosabbá válhat, amennyiben a rendszer és a központi vezetés tovább gyengül. A folytatódó gazdasági nehézségek (pl. hiperinfláció) ellenére a Marković-kormány²⁵ szilárdan kitart a piacgazdaság mellett. További lépések is történtek a jugoszláv politikai élet demokratizálása felé. Szerbia és Szlovénia közt viszont folytatódik a vita; a két köztársaságban történt fejlemények arra mutatnak, hogy a megbékélés kevésbé valószínű. A szlovén nemzetgyűlés alkotmányozó bizottsága elfogadta az alkotmány egyes pontjainak módosítását – többek közt az elszakadáshoz való jogot. A következő komoly küzdelem valószínűleg a Jugoszláv Kommunista Szövetségének XIV. pártkongresszusán zajlik majd, 1990 januárjában.²⁶

16. Albánia nagykövetet küldött a Varsói Szerződés tagországaiba – Lengyelországot és a Szovjetuniót kivéve. Ez utóbbival továbbra is elutasítja a diplomáciai kapcsolatok újravételét. Albánia fő érdeke, hogy kiterjessze gazdasági kapcsolatait ezekre az országokra, miközben a minimális szinten tartja velük a politikai kapcsolatokat. Ezen időszakban a Német Demokratikus Köztársaság bizonyult a legaktívabbnak. Fischer külügyminiszter²⁷ júniusi tiranai látogatásakor gazdasági és ipari együttműködési megállapodás született.

22 Egon Krenz (1937–): keletnémet politikus. 1989. október 18-án az NSZEP első titkára és az NDK államtanácsának elnöke lett. December 6-án lemondani kényszerült az államelnöki tisztségről, 1990. januárban kizárták az átalakuló pártból is.

23 SED: Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (Németország Szocialista Egységpártja).

24 1945 után Németország szovjet megszállási övezetében, a későbbi NDK-ban több névlegesnek tekinthető párt alakult, amelyek az „Antifaschistisch-demokratischer Block”-ba tömörültek. Így 1989 végéig létezett a (keleti) CDU (Keresztény Demokrata Párt), a DBD (Németországi Demokratikus Parasztpárt), az LDPD (Németországi Liberális Demokrata Párt) és az NDPD (Németországi Nemzeti Demokrata Párt).

25 Ante Marković (1924–2011): boszniai horvát származású jugoszláv politikus. 1986–1988-ban a Horvát Szocialista Köztársaság elnökségének elnöke, 1989. márciustól 1991. decemberig Jugoszlávia miniszterelnöke.

26 1990. január 23-án Milan Kučan, a szlovén pártdelegáció vezetője valóban kivonult a JKSZ kongresszusáról.

27 Oskar Fischer (1923–): keletnémet politikus. 1965–1975-ben külügyminiszter-helyettes, majd államtitkár. 1971-től a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának tagja. 1975–1990-ban külügyminiszter.

II. AZ ÚJ LEGFELSŐBB TANÁCS

17. Az új Legfelsőbb Tanácsot május 26-án választotta meg a Népi Küldöttek Kongresszusa; első ülését június 3-án nyitották meg, és meghosszabbítva augusztus 4-éig tartott. Csak kevés ismert reformer akad két kamarájának 542 tagja között. Többen közülük csúfos vereséget szenvedtek a választásokon, melynek során az egy liberális által „agresszíven passzív”-nak nevezett „többség” számbeli fölénye mutatkozott meg. Jelcin kezdeti kudarcasajátos problémákat hozott a felszínre. A Legfelsőbb Tanácsban csak néhány „túlélő” maradt az előzőből, összetétele teljesen eltér attól. Mindössze három politikai bizottsági tag van köztük (Gorbacsov, Lukjanov²⁸ elnökhelyettes és Vorotnyikov,²⁹ az OSZSZSZK Legfelsőbb Tanácsának elnöke). Kevés a párt- vagy kormányapparatscik, ám tagja a szakmai és kulturális értelmisége legalább 130 képviselője.

18. A Legfelsőbb Tanács már eddig is tevékeny szervezetnek bizonyult, mely komolyan veszi, és szó szerint értelmezi írott jogait és kötelezettségeit. A küldöttek hosszas és alapos kikérdezésnek vetik alá a miniszterjelölteket – kilencet sikerült is elutasítaniuk, akik közül kettőt azután léptettek vissza, hogy a Bizottságok kifogást emeltek ellenük. Ez a fejlemény nem kis aggodalmat keltett Gorbacsovban és Rizskovban,³⁰ akiknek jelentős nyomást kellett gyakorolniuk egyes jelölések keresztülvitele érdekében – nevezetesen Jazov³¹ védelmi miniszter esetében. Rizskovot komoly kikérdezésnek vetették alá (többek közt a gazdaság, a szegénység és a környezeti katasztrófák terén elkövetett hibáit illetően), mielőtt rábólintottak volna a Miniszterek Tanácsának elnökévé való kinevezésére.

19. „Újonc” státusza ellenére a Legfelsőbb Tanács már legelső ülésén túlteljesítette a vára-kozások legnagyobb részét. Széles körben közvetítették – bár nem élő adásban, mert a jelentések szerint a Kongresszus munkája egész napos közvetítésének népszerűsége 20%-os visszaesést okozott a gazdasági termelésben –, erősítve a szovjet népesség „politizálódását” és azt, hogy részt vegyen a saját társadalmát alakító folyamatokban. Ez ráirányította a közfigyelmet és bevonta a politikába a politikai aktivistáknak egy új kategóriáját, akiket eddig távol tartottak az ország kormányzásától – a szakmai és kulturális értelmiségtől kezdve az ügyvédeken és gyárigazgatókon át egészen a munkásokig.

20. Az eljövendő őszi ülészakra nagyratörő törvényalkotási programról döntöttek: kezdve egy új alkotmány létrehozásával, amely kiterjed majd gazdasági reformokra, emberi jogokra, nemzetiségekre és számos egyéb témára is. Csakhogy e reformprogram bizonyos részeit késleltetheti, ha a Legfelsőbb Tanács nem képes gyorsan végigmenni a napirendi pontokon. A nemzetiségi problémák minden bizonnyal nagy arányban szerepelnek majd az

28 Anatolij Nyikolajevics Lukjanov (1930–): szovjet–orosz politikus. 1989. márciustól a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnökhelyettese, 1990. márciustól 1991. augusztusig elnöke.

29 Vitalij Ivanovics Vorotnyikov (1926–2012): szovjet politikus. 1983–1988-ban az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság minisztertanácsának elnöke, 1988–1990-ben az OSZSZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke.

30 Nyikolaj Ivanovics Rizskov (1929–): szovjet politikus. 1985. szeptembertől 1991. januárig a Szovjetunió miniszterelnöke.

31 Dimitrij Tyimofejevics Jazov (1924–): szovjet katonatiszt. 1987. májustól 1991. augusztusig a Szovjetunió védelmi minisztere.

elkövetkező ülésen, amely tárgyalni fogja a föderális rendszert, a gazdasági decentralizációt a köztársaságok irányában, a saját nemzeti területtel nem rendelkező, kisebb etnikai csoportok helyzetét és az Orosz Köztársaság (OSZSZSZK) státuszának emelését, amely saját Tudományos Akadémiát tervez (és lehetséges, hogy saját pártszervezete is alakul büro vagy titkárság formájában).

21. Gorbacsov politikai reformjai aktív parlamentet hoztak létre, amelyben – bár a küldöttek többsége párttag – számos érdekcsoport tevékenyen vesz részt. Megalakult egy csaknem 400 fős, küldöttekből álló, régióközi csoport, amelynek számos tagja a moszkvai radikális csoporthoz tartozik, illetve a balti köztársaságok képviselője. Őt társelnöke van (köztük Jelcin és Szaharov),³² és a Legfelsőbb Tanács küldötteinek 90 tagját is magában foglalja. A Központi Bizottság július 18-ai ülésén Rizskov némi elégedetlenségének adott hangot amiatt, hogy a párt marginalizálódni látszik a politikai és törvényhozói folyamatok során, és joggal aggódik, hogy a jövőbeli kormányzati politikát a Legfelsőbb Tanács alaposan felülvizsgálja, és esetleg meg is kérdőjelezi. A következő ülészak egyik legelsőként tárgyalandó napirendi pontja a gazdasági és pénzügyi helyzet rendezésének vészforogatókönyve – aminek vitája nem tűnik egyszerűnek. Mivel a Legfelsőbb Tanács eddig kizárólag a párt által kezdeményezhető politikai irányvonalat és törvényhozási folyamatokat módosít vagy utasít el, a párt vezető szerepe kérdőjeleződik meg (ahogyan ez már több fontos ügyben meg is történt).

III. A SZOVJETUNIÓ KOMMUNISTA PÁRTJA HATALMÁNAK ÉS BEFOLYÁSÁNAK HANYATLÁSA

22. A peresztrojka éveiben a párt befolyása, hatalma és történelmi presztízse – különösen regionális és helyi szinten, bár a központban is – hanyatlásnak indult. A reformfolyamatok előrehaladtával egyre inkább háttérbe szorult, és – Gorbacsov ismételt igyekezete ellenére – nem találja helyét az új körülmények között.

23. A válság egyik legláthatóbb jele egyes rangidős párttagok veresége volt a Népi Küldöttek Kongresszusának márciusi választásakor. A Központi Bizottság április 25-ei plénumán többen fel is szólaltak kifejezve a párton belül érzett keserű megaláztatásokat, és nehezteltek amiatt, hogy a glaznoszty³³ a párt hírnevének és hatalmának tekintélyvesztését eredményezte. Egyes helyi pártfunkcionáriusok úgy vélték, hogy népszerűtlenségüket a hibás politika és a központi vezetés alkalmatlansága okozza, és hogy a helyi pártszervezetek isszák meg a levét annak, hogy a lakosság elégedetlen azzal a helyzettel, amelyre nekik nincsen ráhatásuk, és elődeik hibái miatt alakult ki.

32 Andrej Dmitrijevics Szaharov (1921–1989): szovjet–orosz fizikus, emberjogi aktivista. 1989-ben a Népi Küldöttek Kongresszusának tagjává választották.

33 Glaznoszty: a Szovjetunióban Mihail Gorbacsov által 1985-ben bevezetett új politikai stílus volt. Az orosz szó jelentése „nyíltság”, a korlátozások feloldása. Célja az volt, hogy az SZKP keményvonalas konzervatívjait a gazdaság átalakításának elfogadására ösztönözze.

24. Az utóbbi két-három hónapban egyre élesebb kritikák érik Gorbacsov politikáját és ezáltal közvetlenül a vezetőséget is. Valószínűleg a Kongresszuson elhangzott, eddig tabunak számító témákat (köztük a vezetés teljesítményét és a KGB módszereit) érintő, nyíltabb bírálatok ösztönzésére, és annak folytán, hogy Jelcin is gyakran ítélte el nyilvánosan Gorbacsov politikáját, párttagok is írtak olyan cikkeket, amelyek közvetlenül Gorbacsovot támadják. Ezeket – csakúgy, mint tavaly – éppen Gorbacsov nyári szabadságának kezdetére időzítve jelentette meg a sajtó. Csakhogy – amint az a szeptemberi plénumon egyértelműen kiderült – Gorbacsov uralta annyira a politikai helyzetet, hogy rákényszerítse saját programpontjait és a következő pártkongresszus dátumát a Központi Bizottságra, elmozdítsa a hasznavehetetlen és erősen konzervatív elemeket a Politikai Bizottságból (Csebrikov),³⁴ és előléptesse a KGB-ben szoros szövetségését, Krjucskovot.

25. Dilemma elé állítja a pártot, hogy a Legfelsőbb Tanács felé tolódott el a hatalom. Az a kérdés, hogy a korrupció, megalkuvás, érdemtelen előjogok és a nép igényeire adott elégtelen válasz miatt a közvélemény előtt hitelét veszített párt hogyan tarthatja meg társadalmi vezető szerepét a glasznoszty és a véleménypluralizmus új körülményei között, amikor egy tevékeny, állandó „parlament” (és az egyre erősebb szovjetek és munkáskollektívák) tárgyalhat és szavazhat kormánykinevezésekről és törvények meghozataláról a megtorlástól való félelem nélkül. Manapság ritkán emlegetik a demokratikus centralizmust, pedig elvileg még létezik; a korrupció és elégtelen nomenklatúra-rendszer viszont már nyíltan és erősebben bírálják. A helyi pártkinevezések egyre inkább alárendelődnek az urnás szavazás általi megerősítésnek a tanácsi választásokon; noha Gorbacsov beleegyezett, hogy a párttitkároknak nem minden esetben kell a helyi tanács élén állniuk, ezáltal is csökkentve a párt befolyását. A gyárak és mezőgazdasági üzemek igazgatóit már saját munkásaik választhatják meg.

26. A pártot arra utasították, hogy másként működjön. Ezentúl nem a gazdasági irányítás, hanem a politikai vezetés lesz a feladata. Elő kell tehát segítenie a reformok kivitelezését, de mivel számos reform közvetve saját, társadalomban elfoglalt szerepét fenyegeti, nem valószínű, hogy így is fog tenni.

27. Gorbacsov hangsúlyozta, hogy ezután is a párt marad a társadalom élharcosa. Továbbra is úgy véli, hogy meg kell őrizni az egypártrendszert, és azon belül is hatékonyan megvalósítható a véleménypluralizmus. A hivatalos álláspont az, hogy csakis a Szovjetunió Kommunista Pártja képes összetartani a társadalmat, és keresztülvinni a szükséges reformokat. Ugyanakkor Medvegyev,³⁵ a párt ideológusa elismerte, hogy vitát kell rendezni a többpártrendszerről, és felül kell vizsgálni az alkotmány 6., a párt vezető szerepéről szóló cikkelyét, amelynek nyíltan az eltörlését követelték. A Népi Küldöttek Kongresszusán belül megalakult egy alkotmányozó bizottság, Gorbacsovval az élén.

34 Viktor Mihajloviics Csebrikov (1923–1999): 1968–1982-ben a KGB elnökhelyettese, 1982. decembertől 1988. októberig elnöke.

35 Roy Alekszandrovics Medvegyev (1925–): orosz politológus. Az 1960-as évektől a reformista szocializmust képviselte. 1989-ben újra belépett az SZKP-be, a Népi Küldöttek Kongresszusának tagjává választották, és a Legfelsőbb Tanács tagjává nevezték ki.

28. Ilyen körülmények között Gorbacsovra nehéz, ha nem lehetetlen feladat hárul: meg kell erősítenie és helyre kell állítania a párt tekintélyét, amely naponta szembesül azzal, hogy a politikai kezdeményezés joga a nép által felhatalmazott, választott testületekhez került. Feladatát még nehezebbé teszi az a tény, hogy ő maga indította el a folyamatot, és ő is húzott hasznot az új, végrehajtható típusú elnökség elvállalásából. Úgy vélte, hogy a párt a reformok útjában áll, és szándékosan látott neki a gyengítésének, illetve befolyása kikerülésének. Mindez túl jól sikerült, és a párt demoralizálódott.

IV. A NEMZETISÉGEK

29. A balti köztársaságokban és máshol is a sztálini időszak óta nem látott méreteket öltött a nemzetiségi ellentét. E megmozdulások azonban nem egységesek. A külföldi vélekedésekkel ellentétben nem érinti a periféria egészét; a tüntetők több mint 90%-a a Szovjetunió lakosságának kevesebb mint 10%-át kitevő nemzetiségekből származik. Továbbá a céljaik is igen eltérőek. A nem oroszok gyakorlatilag semmiben sem értenek egyet (kivéve a nyelv ügyét) a függetlenség kérdésétől kezdve egészen a gazdasági autonómia fogalmának értelmezéséig. A balti kivételével jóformán egyetlen nemzetiség sem követeli egyhangúlag a függetlenséget. A balti köztársaságok közösségei között nem került sor erőszakos cselekményekre. De a Kaukázusban és egyes közép-ázsiai területeken többször történtek halálos áldozatokkal járó rendzavarások; Örményországban pedig gazdasági blokád alakult ki.

30. E lázongásoknak a rendszerre és Gorbacsov személyére gyakorolt hatását nem szabad túlbecsülni. A többségében orosz vezetés egységesen úgy vélekedik, hogy a Szovjetunió területi egységét meg kell őrizni, és igen keményen lép fel az ellen, ami ezt megkérdőjelezné. Ugyanakkor nézeteltérések is vannak, mégpedig két fő témában: egyrészt az OSZSZSZK határain kívül élő 30 millió orosz jogainak és a nem oroszok új jogainak és hatalmának egyensúlyba hozásával kapcsolatban; másrészt az egy régióra érvényesként elfogadott intézkedéseknek a többi régióra tett hatásával összefüggésben. Ezen a téren minden kérdésben különböző vélemények fogalmazódnak meg, és nem kristályosodnak ki frakciók.

31. A szeptemberi nemzetiségi plénumon elfogadott „tézisek” jól tükrözik, mennyire van egyetértés a vezetőségben. A nemzetiségi problémákhoz hasonlóan ezek is sokkal radikálisabbnak tünnek, mint amilyenek valójában. Tulajdonképpen tárgyalásra irányuló javaslatokat, nem pedig megteendő intézkedéseket tartalmaznak; sem a problémát nem fogják megoldani, sem a vitának nem vetnek véget, hanem újabb nemzetiségi politikával kapcsolatos elképzeléseket indítanak útjukra a törvényhozásban és az utcákon egyaránt. Moszkva jelenlegi álláspontját tükrözik: a rezsim világosan jelezte szándékát, hogy visszaköveteli a központi ellenőrzést az egyre makacsabb köztársaságok felett.

32. Ritka kivételek természetesen vannak, de amit egyik kezük a nem orosz köztársaságoknak ad, minden bizonnyal elveszi majd a másik. Így a köztársaságok minden olyan területen megtarthatják irányításukat, amely nincs a szövetségi kormányhoz delegálva – csak hogy a központnak fenntartott felelőségek listája olyan hosszú, hogy Moszkva gyakorlatilag mindenbe beleszólhat. A köztársaságok birtokolhatják helyi erőforrásaikat, és végrehajthatják az autonómiára vonatkozó saját elképzeléseiket, de Moszkva fenn ki-

vánja tartani annak jogát, hogy Unió-szerte megszabja ezen erőforrások felhasználását és a gazdasági fejlődés főbb irányvonalait. Elvárja, hogy vétójoggal élhessen a köztársaságok döntéseit illetően, akkor is, ha biztosította nekik a központi döntések elleni tiltakozás jogát.

33. Másrészt viszont az Orosz Köztársaság (OSZSZSZK) láthatóan számos olyan intézményt fog kapni, amellyel eredetileg nem rendelkezett – köztük saját Tudományos Akadémiát és egyfajta köztársasági pártszervezetet. Jelentősen kiterjesztett jogok ruházhatók az Unió köztársasági szintje alatti autonóm egységekre és csoportokra is, amelyek jelenleg nem rendelkeznek a kulturális és nyelvi jogaik szervezését és védelmét lehetővé tévő állami testülettel (pl. a Litvániában éppen autonómiát követelő lengyel kisebbség).

34. Eddig az ország rábólintott mindenre, amit a párt Központi Bizottsága mondott – ám ez esetben a vita valószínűleg folytatódik és egyre nagyobb lesz. Moszkva viszont még semmit sem nyilatkozott arról a bizonyos témáról, amely egyedül segítene tisztázni a vita körülményeit, vagyis a politikai tiltakozások törvényes, így védendő eszközei, és a törvénytelen, ezért megszüntetendő kezdeményezések közti határvonalat. Ennek következtében a nacionalisták továbbra is feszegetik majd a határokat, míg a konzervatívok tiltakozni fognak a helyi öntudat megnyilvánulásai ellen, és bírálni fognak minden intézkedést, amely erre lehetőséget adott.

V. A LEGFRISSEBB FEJLEMÉNYEK A BALTI ÁLLAMOKBAN

35. A Moszkva és a balti államok közötti feszültség egyre nő. Ennek számos oka között szerepel az alkotmányos és jogi jellegű ügyek feletti vita és azon fenyegetés, hogy (Litvániában és Lettországbán) a köztársasági kommunista pártszervezetek kilépnek az SZKP-ből, veszélyes precedenst teremtve. Tulajdonképpen az egységes kommunista párt lenni fogalma volt az, ami leginkább összetartotta a Szovjetuniót (valójában 15 szuverén, szovjet szocialista állam föderációját). A balti kommunista pártok a közelgő helyi választásokon fenyegető vereséggel szembenézve rákényszerültek, hogy kijátsszák a nacionalista kártyát. Mindenesetre sok helyi párttag nacionalista érzelmű, és a népfront³⁶ létszámát növeli – amely (mindhárom köztársaságban) egyre inkább napirendre tűzi a szeparatizmust. Emiatt kifejezetten elmérgesedett a moszkvai hatóságokkal való kapcsolat. Mindeközben a katonai sajtó folyamatosan sokkoló beszámolókat publikált olyan eseményekről, amelyek közül számos helyi katonák és katonai intézmények ellen irányult.

36. Észtországban a helyi tanácsi választás júniusban kiadott törvénytervezete helyben lakási követelményeket támasztott a szavazók és jelöltek számára, mely – többek közt – számos ott állomásozó katona szavazati jogtól való megfosztását eredményezte volna. A köztársaságban élő nagyszámú, ám egyre bizonytalanabb orosz kisebbségnek ez a tervezet volt az utolsó csepp a pohárban. Kisebb sztrájkok kezdődtek két, orosz érdekeket képviselő csoport, a Mozgalomközi[nek nevezett csoport] és a Munkáskollektívák Egyesült Tanácsa szervezé-

36 A balti tagköztársaságokban kezdetben a gorbacsovi reformok támogatására megalakult népfrontok fokozatosan a tagköztársaságok önállósodását szorgalmazó erők gyűjtőhelyévé és eszközeivé váltak.

sében. (Hasonló csoportok vannak a másik két köztársaságban is, és újabbak is szerveződnek, például Litvániában a Szovjet Hatalom Védelméért Unió.) Az észti Legfelsőbb Tanács júliusban határozott arról, hogy két héttel elhalasztja a törvény elfogadásáról szóló döntést, így a sztrájkot lefűjték. De amikor augusztusban elfogadták a törvényt, a sztrájk újult erővel tört ki, és a tetőponton több mint ötven vállalat 80 ezer emberét érintette. Az észti hatóságok értelmetlen és jogilag vitatható próbálkozást tettek arra, hogy törvénytelennek nyilvánítsák a sztrájkot. Augusztus 16-án a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöksége alkotmányellenesnek nyilvánította a választójogi törvény egyes részeit, Észtország október 1-jéig kapott haladékot a módosítására, amelyet végül október 5-én meg is tett: a helyben lakás követelményét ötről két évre csökkentette. Ezzel egy időben a litván Legfelsőbb Tanács is választójogi törvényt fogadott el, ám hasonló helyben lakási követelmények nélkül. Észtországban alapos gyanú merült fel, hogy a sztrájkot (amelyben a védelmi minisztériumhoz köthető beépített ügynökök is közreműködtek) Moszkvából irányították.

37. Július 27-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa zöld utat adott mindhárom balti köztársaságnak, hogy 1990. január 1-jétől (egy évvel korábban, mint eredetileg képzelték) köztársasági önfinanszírozást vezessenek be. Ezenkívül elméletben beleegyezett az észtek és a litvánok radikális gazdasági autonómiatervezetébe is. Ezen döntés a gyakorlatban még homályos, az autonómiatervezet részleteiről még egyeztetniük kell. A Legfelsőbb Tanácsban lezajlott vita után világossá vált, hogy a szovjet hierarchia minden szintjén, a legfelsőbb szovjet vezetést is beleértve, éles ellentétek rajzolódtak ki annak kapcsán, meddig mehetnek el a balti államok. Gorbacsov és legközelebbi kollégái feltehetően abban reménykednek, hogy a balti államok gazdasági szuverenitásának kielégítése tompítja a politikai függetlenségre irányuló törekvéseik élet.

38. Ugyanezen megfontolásból Gorbacsov – hosszas balti nyomásra – engedélyezte a Népi Küldöttek Kongresszusa egy új bizottságának létrehozását az 1939-es német–szovjet meg nem támadási szerződés vizsgálatára. (Az SZKP Központi Bizottsága is alapított egy hasonló bizottságot, de ennek munkálatait nem hozták nyilvánosságra.) A kongresszusi bizottság elsődleges megállapításai szerint az egyezmény titkos záradéka eredeti. Ez már önmagában véve is jelentős áttörés, mivel a szovjet hatóságok éveken keresztül ködösítettek az eredetiség kérdésében, míg mások, köztük történészek, azt sugalmazták, hogy a nyugatiak hamisították rá. Egy ideje már egyértelmű jelek mutatnak arra, hogy a közvéleményt igyekeznek felkészíteni az eredetiség kérdésében elfoglalt álláspont megváltozására. Ugyanakkor komoly hivatalos erőfeszítések is történtek annak érdekében, hogy „különválasszák” a német–szovjet területi megegyezést az 1940-es év „forradalmi” eseményeitől, amelynek folytán a balti államok a Szovjetunió részévé váltak.

39. Augusztusban A. N. Jakovlev,³⁷ a kongresszusi bizottság elnöke, majd később, a KB [Központi Bizottság] nemzetiségekről szóló szeptemberi plénumán maga Gorbacsov is azt a tarthatatlan nézetet hangoztatta, hogy a balti népek szabad akaratukból csatlakoztak a

37 Alekszandr Nyikolajevics Jakovlev (1923–2005): szovjet politikus és történész. 1987–1990-ben az SZKP Politikai Bizottságának tagja, Gorbacsov egyik fő tanácsadója, reformjainak kezdeményezője. Az általa vezetett bizottság 1989. decemberben jelentette be, hogy a szovjet–német meg nem támadási egyezmény titkos záradéka létezik.

Szovjetunióhoz. A Litván Legfelsőbb Tanács bizottsága, melyet az 1939–1941-es német–szovjet egyezmények és azok következményeinek tanulmányozására hívtak életre, augusztusban azt írta, hogy ezek [az egyezmények] döntöttek a litván szuverenitás és függetlenség elvesztéséről, és törvényellenes volt, hogy a litván kormány 1940 júliusában bejelentette az ország belépését a Szovjetunióba, ahogyan az ezt követő szovjet törvény a Litván Szovjet Szocialista Köztársaság Szovjetunióba való felvételéről szintén törvénytelen volt. Ezen felfedezések szembe mennek Moszkva kétségbeesett törekvéseivel, hogy hangoztassa: a balti államok 1940-es bekebelezése törvényesen történt. Július 21-én például a *Pravda* ismét lehozta az akkori litván és észk kormányok által kiadott egyezmények szövegét, melyben azt kérték, hogy a Szovjetunió részévé válhassanak – mely dokumentumokon érződött, hogy diktátumok voltak.

40. A népfrontok úgy határoztak, hogy augusztus 23-án egy mindhárom balti fővárost összekötő élőlánccal emlékeznek meg a német–szovjet egyezmény évfordulójáról. Az esemény incidens nélkül zajlott: több mint egymillióra becsülik a résztvevők számát. Moszkva aggodalma a szeparatista és nacionalista tendenciák miatt azonban – ha későn is, de – elérte a felső köröket. Augusztus 15-én a *Pravda* vezércikke a balti helyzettel foglalkozott. Nem csupán a „nyíltan szovjetellenes csoportosulások”-at és az elszakadást sürgetőket bírálta, hanem a helyi kommunista pártokat is, mondván, egyes szervezeteik „gyakorlatilag feladták a politikai harcot”, míg bizonyos tagjaik láthatóan össze vannak zavarodva, és hajlanak a megbékélésre. A *Pravda* figyelmeztetett, hogy a konfrontáció és a politikai elvtelenség „komoly katasztrófához” vezet. De a közleményben rejlő felhívás valószínűleg egyre inkább süket fülekre talál. A köztársaságok Szovjetunió belüli szuverenitása „valódi gazdasági, társadalmi, törvényhozói és politikai tartalommal” való megtöltésének vonzó felajánlása már túl késő ahhoz, hogy eltántorítsa a balti államokat a teljes elszakadástól.

41. Ennek okán augusztus 27-én egy erélyesebben fogalmazott, parancsolóbb hangvételű figyelmeztetés jelent meg a szovjet sajtóban – ezúttal az SZKP KB részéről. Bár a közlemény kifejezetten a balti népességhez, annak különféle összetevőjéhez, és mindazokhoz szól, akik a térségben élnek, feltűnő módon csak egyetlen közvetlen utalás történt a tekintélyes népfrontokra, az is negatív összefüggésben (az augusztus 23-ai tüntetések szervezésében vállalt szerepükkel kapcsolatban). Négy nappal korábban a *Pravda* szóvá tette, hogy a Litván Népfront (Sajudis) kettős játszmat játszik. A találgatásokat arra nézve, hogy vajon Gorbacsovnak köze van-e a szabadsága idején kiadott dokumentumhoz, szovjet szövivők azzal zárták rövide, hogy az a teljes szovjet pártvezetés álláspontját tükrözi.

42. A balti kommunista pártoknak és vezetőiknek a közleményre adott reakciója a békülékenység és a nagyobb szuverenitás iránti vágy ismételt felerősödésének kiegyensúlyozott keveréke volt. Az észk pártvezető, Våljas³⁸ elítélte az elszakadás elérésére irányuló követeléseket a „jelenlegi körülmények között”. A baltiak egy részének és a népfrontoknak a reakciója – amint ez várható – sokkal negatívabb volt. Erőteljesen elítélték a közleményben sugallt burkolt fenyegetéseket. Gorbacsov világosan jelezte azt is, hogy türelme fogytán

38 Vaino Våljas (1931–): szovjet–észtk politikus. 1963–1967-ben az Észtk SZSZK 6. Legfelső Tanácsa elnöke, 1988. júniustól 1990. ápriliséig az Észtk SZSZK Kommunista Pártjának első titkára.

van a balti államokkal szemben. Október 2-án a Népi Küldöttek 52 litván tagjából 40 személy közleményt adott ki, melyben tiltakoztak az SZKP balti köztársaságokról szóló deklarációja ellen. Gorbacsov kétszer is felhívta Brazauskas litván pártfőtitkárt,³⁹ és – egy később Brazauskas által adott interjú szerint – leszögezte, hogy: „A Szovjetunióból egyetlen köztársaság sem léphet ki, de a föderáción belül mindent megkaphatnak.”

43. Nem könnyű megjósolni az események jövőbeli alakulását, amelyek erősen függenek a Szovjetunió általános politikai helyzetétől. A baltiak közti véleménykülönbségek többnyire nem arra vonatkoznak, hogy szükséges-e a függetlenség, hanem hogy hogyan ériék el azt. Az elszakadással kapcsolatban a litván KB plénumán júniusban Brazauskas a következőket mondta: „Úgy véljük, hogy kétféleképpen kivitelezhető. Az egyik, hogy az utóbbi ötven év folyamán összegabalyodott csomót egyetlen csapással vágjuk el, a másik pedig, hogy kicsomózzuk.” A Sajudis több vezetője tárgyalta a függetlenség egyoldalú kinyilvánításának lehetőségéről az 1990 tavaszán rendezendő köztársasági választásokat követően. Ha ez megtörténik, Moszkva dilemma elé kerül, hogyan kezeljen egy ilyen helyzetet. Az egyik lehetséges forgatókönyv a beavatkozás lenne, de csak a legvégső esetben.

VI. POLITIKAI ÉS GAZDASÁGI HELYZET LENGYELORSZÁGBAN

44. A lengyel kerekasztal-megállapodások aláírása óta az események még gyorsabban peregnek, mint az előző hat hónapban. A június 4-ei és 18-ai választás a kommunizmusról való népszavazás volt, melynek során a társadalom egyértelműen elutasította a rendszert és annak előzményeit. A Szolidaritás elsöprő győzelme és a rosszul összeállított „nemzeti listán” szereplő szinte összes személy megszégyenülése csupán előjátéka volt az ideiglenes miniszterelnök, Kiszczak tábornok⁴⁰ végső kormányalakítási kudarcának.

45. A korábbi „szatellitpártok” (az Egyesült Parasztpárt és a Demokrata Párt) előzmény nélküli és váratlan beállása a Szolidaritás táborába biztosította az utóbbi számára a saját koalíciós kormány alakításához szükséges szavazatokat. Az eredményen nem változtatott, hogy e pártok viselkedése Lech Walesa javaslatából és a korábbi koalíció belüli fegyverzetlenségéből fakadt. Ebben az időszakban az újonnan megalakult lengyel parlament úgy viselkedett, mintha valóban úgy tekintene magára, ahogyan hivatalosan mindig is nevezték, vagyis „az államhatalom legfelsőbb szerve”-ként, ám ez korábban korántsem jellemezte tevékenységét.

46. Tadeusz Mazowiecki⁴¹ miniszterelnök mostani kormánya a jelenlegi politikai paletta összes színfoltjának szükséges keveréke. A Lengyel Egyesült Munkáspárt megőrzi a Lengyelország nemzetközi kapcsolatainak stabilitásához szükséges pozíciókat (például belbiztonság

39 Algirdas Mykolas Brazauskas (1932–2010): szovjet–litván politikus. 1988-tól a Litván Kommunista Párt első titkára. Vezetésével az LKP a litván függetlenség támogatójává vált. Szakított az SZKP-vel, és létrehozta Litvánia Demokratikus Munkapártját.

40 Czesław Kiszczak (1925–2015): lengyel katonatiszt és politikus. 1981–1990-ben belügyminiszter, az ellenzékkel 1989. február–áprilisban folytatott kerekasztal-tárgyalások társelnöke, 1989. augusztus 2-től 19-ig miniszterelnök.

41 Tadeusz Mazowiecki (1927–2013): lengyel író, újságíró, kereszténydemokrata politikus. 1989. augusztustól 1991. januárig miniszterelnök.

és védelem), és a közlekedési és külkereskedelmi tárcákat, míg a Szolidaritás veszi át a gazdasági pozíciók oroszlánrészét azon meggyőződésből, hogy ők vihessék majd keresztül a gazdasági reformokat. Az Egyesült Parasztpárt (mezőgazdaság) és a Demokrata Párt (kommunikáció) olyan tárcákat kapott, amelyek révén elnyerhetik a szavazók körében a bizalmat.

47. A kommunista párt demoralizálódott és össze van zavarodva. Míg egyes tagjai eltökéltek, hogy megreformálják a pártot, és törvényes erővé válnak Lengyelországban, mások sértetten és dühösen állnak a reformfolyamat következményei előtt, mely megfosztotta őket előjogaiktól, csökkentette hatalmukat, és bizonyos szempontból félreállította őket. A hadsereg és a rendőrség feletti hatalmuk – és a nómenklatúra – viszont sokkal nagyobb erőt ad nekik, mint amennyit a kabinetben elfoglalt helyeik száma lehetővé tenne. A pusztá törvényalkotásnál több kell ahhoz, hogy az eddig minden területet uraló hatalmi monopóliumuk véget érjen. Kevés módszer van arra, hogy olyan intézmények erősségeit és gyengeségeit értékeljük, amelyeket sosem lehetett tevékenységük miatt felelősségre vonni vagy költségvetési fejelemnek alávetni. Más szóval a nómenklatúra-rendszer olyan hatalom marad, amellyel még számolni kell.

48. Ami a Szolidaritást illeti, még be kell bizonyítania annak ellenkezőjét, amit hónapokig hangoztatott: hogy nem áll készen a kormányzásra. Noha nincs sem pártfejelem, sem világos program, szakszervezetként le kell mondania az ellenzék szóvivőjének szerepéről, hogy az ország tényleges vezető ereje legyen.

49. Mindeközben folytatódnak a gazdasági nehézségek. A mutatók közül az infláció a legszembetűnőbb (januártól júniusig 60%, most pedig hiperinfláció), és a bérek árakhoz igazításáról szóló megegyezés ellenére nőtt a bérkövetelés. A nyáron várt áremelés miatt a fogyasztók mindent felvásároltak, és kiürültek a polcok. Júliusban általános bér- és árfagyasztást vezettek be, hogy stabilizálódjék a helyzet. Augusztus elején az élelmiszeripar nagy részét feloldották e szabály alól, és növekedés kezdődött. A gazdák szokásukhoz híven, a megnövekedett felvásárlási ár reményében visszatartották élőállataikat, ami további húshiányt eredményezett. Mivel a tartalékok fogytán vannak, de a gazdák még magasabb árakra várnak, az élelmiszerek árának emelkedése inkább csak elméletben valósult meg, hiszen a polcok üresek. A lengyel vezetők a Nyugattól várnak rövid távú élelmiszersegélyt a bizonytalan időszak átvészeléséhez.

50. A lengyel kormány arra számít, hogy a nép kész elfogadni a gazdasági megszorításokat, amint az új hatalmi helyzet stabilizálódik. Valójában arra számítanak, hogy a közvélemény belenyugszik a hiánygazdaság fennmaradásába. A Mazowiecki által bevezetett megszorításokat talán inkább elfogadják, mint ha Kiszczak vezette volna be azokat. Ennek folyománya, hogy a lengyelek most irreális reményeket fűznek a Szolidaritás eredményéhez – amelyeket a Lengyel Egyesült Munkáspárttól nem vártak volna el. Azt várják Mazowieckitől, hogy még meghatározatlan időn belül ugyan, de eredményeket mutasson fel – bár egyelőre még türelmesek vele. Paradox, hogy amikor kabinetjét a Szejm⁴² előtt bemutatta, és közben hirtelen rosszul lett, nemcsak a közvélemény szimpátiáját vívta ki, hanem láthatóvá tette a lengyelek előtt a hatalmon lévő rendszer törékenységét is.

42 Az országgyűlés neve Lengyelországban.

VII. MAGYARORSZÁG: AZ MSZMP HALÁLA – AZ MSZP SZÜLETÉSE

Történelmi cezúra és egyértelműen megfogalmazott reformtörekvések

51. Az 1956. november 1-jén Nagy Imre és Kádár János által az akkori események csúcspontján a sztálinista kommunista párt (Magyar Dolgozók Pártja) romjain létrehozott Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) nem sokkal élte túl Kádár Jánost, akit 1988 májusában mozdítottak el posztjáról, és aki 1989 májusában nyugdíjba vonult, majd röviddel ezt követően elhunyt.

52. Az új főtitkár, Grósz⁴³ és a Politikai Bizottság tagja, Berecz⁴⁴ ortodoxabb törekvései és más vezetők, mint az 1974-ben a Kádár által a Politikai Bizottságból mellékvágányra tett, majd 1988 májusában újult erővel visszatérő Nyers és Pozsgay⁴⁵ reformideológiája között őrlődő MSZMP egyik válságból a másikba sodródott, és a pártszakadás veszélye fenyegette. Gyengülését jelezték a többpártrendszerrel folytatott megbeszélések (amit Grósz 1988 novemberében még elutasított, de 1989 márciusában már elfogadott), Nagy Imre rehabilitálása (az MSZMP nem képviseltette magát az 1989. júniusi gyászszeretáson), valamint az 1956-os események ártértékelése (ami Pozsgay szerint már nem ellenforradalom volt, hanem „népfelkelés”). A párttagok (számuk még mindig 600 000 és 700 000 között mozgott) minden egyes hónapban egyre nagyobb számban léptek ki a pártból.

53. 1989. június végén a reformerek (akik április 12-én rákényszerítették Bereczet, hogy lépjen ki a Politikai Bizottságból) Grószra négytagú vezetést erőltettek rá – Nyers lett az MSZMP elnöke, aki Grósszal, Pozsgayval és a miniszterelnökkel, Némethel⁴⁶ együtt vezette a pártot.

54. Végül, miután a párt jelöltjei gyenge eredményt értek el a négy nyári időközi választáson, október 6-ára az MSZMP rendkívüli kongresszust hívott össze. Ez volt az első alkalom, hogy a megválasztott delegátusok nyolcvan százaléka vett részt a pártkongresszuson. A „fehér galléros” értelmiségiek alkották a többséget, szemben a 20%-ban megjelent „kék galléros” munkásokkal. Az MSZMP feloszlatta magát, és új párttá alakult, a „Magyar Szocialista Párttá” (MSZP). Programját – ami főként Pozsgay és reformer szövetségesei-

43 Grósz Károly (1930–1996): magyar politikus. 1984–1987-ben az MSZMP Budapesti Bizottságának első titkára, 1985–1989-ben az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, 1987. júniustól 1988. novemberig miniszterelnök, 1988. májustól 1989. októberig az MSZMP főtitkára.

44 Berecz János (1930–): magyar politikus. 1980–1989-ben az MSZMP KB tagja és 1985–1989-ben ideológiai titkára, egyúttal 1985–1988-ban a KB agitációs és propaganda bizottság, ill. 1988–1989-ben a társadalompolitikai bizottság elnöke. 1987–1989-ben az MSZMP PB tagja.

45 Pozsgay Imre (1933–2016): magyar politikus. 1982–1988-ban a Hazafias Népfront (HNF) Országos Tanácsának főtitkára, 1988–1990-ben államminiszter, 1980–1989-ben az MSZMP KB, 1988–1989-ben a PB, 1989-ben az MSZMP négyfős elnöksége és a PB helyébe életre hívott Politikai Intézőbizottság (PIB) tagja.

46 Németh Miklós (1948–): magyar politikus. 1987–1989-ben az MSZMP KB, 1988–1989-ben a PB tagja, 1989-ben az MSZMP négyfős elnökségének és a PIB-nek a tagja. 1989-ben az MSZP alapító elnökségi tagja. 1988–1990-ben miniszterelnök.

nek műve volt – egyhangúan hagyták jóvá mindenféle érdemi vita nélkül. Fő elemei a következők voltak:

– Szakítás a marxizmus–leninizmussal – „a párt elhatárolódik a sztálinizmus és az újsztálinizmus minden formájától. A reformok útjára lép, és már megtette az első lépéseket a demokratikus szocializmus felé.”

– A demokratikus szocializmus intézményrendszerének kialakítása, vagyis széles körű, országos konszenzuson alapuló demokratikus jogállamiságú nemzet, a közvetlen demokrácia intézményeinek bevezetése (népszavazás és petíció), a különböző csoportok és szervezetek közötti kiegyensúlyozott hatalommegosztás, szabadon választott országgyűlés, aminek a kormány felelősséggel tartozik, a hatalmi centrumok közötti egyensúly fenntartásáért felelős, választott köztársasági elnök, többpártrendszer, független önkormányzatok és bíróság.

– A piacgazdaság és a kevert tulajdoni rendszer intézménye – „a gazdasági megújulás alapvető követelménye a tulajdoni reform...”. Ezután együtt fog létezni a „közzolgáltatást nyújtó állami tulajdon”, a „szövetkezeti formában szervezett közösségi tulajdon”, „a társadalmi intézmények és önigazgató testületek” tulajdona, és végül „a magántulajdon – a növekedést serkentő nélkülözhetetlen erő egyike”. Az MSZP elkötelezi magát amellelt, hogy „alkotmányos garanciákat nyújt a különböző tulajdoni formák közötti esélyegyenlőségre”, hogy „stabil és rugalmas, kiszámítható pénzügyi rendszert” hoz létre, és hogy a forintot konvertibilissé teszi.

– Az új Magyar Szocialista Párt egyszerre „az alapvető szocialista és kommunista értékek szintézisét hirdető baloldali szocialista párt”, „néppárt”, „olyan reformpárt, amelynek erőfeszítései a békés demokratikus átmenetre irányulnak”, „olyan nemzeti párt, ami összeköti a magyar érdekeket és a nemzeti etnikai kisebbségek érdekeit a nemzetközi szolidaritással, és ami megvédi a külföldön élő magyarokat”, „olyan demokratikus párt, ami elutasítja a demokratikus centralizmust”.

55. Az elnök mellett (Nyers személyében) – akinek megválasztása könnyen ment (88%) – a kongresszus nagy nehézségek árán 23 tagú „intéző bizottságot” is választott (ami a korábbi MSZMP Politikai Bizottságát váltotta fel). Kis többséget (13 fő) szereztek a reformerek.

56. Több határidőt tűztek ki belpolitikai téren. Az egykori MSZMP-tagoknak október végéig írásban kellett nyilatkozniuk MSZP-tagságukról, de a határidőt meghosszabbították. 1989. november 25-re tűzték ki, hogy köztársasági elnököt választanak, noha ekkor még nem lehetett biztosan tudni, hogy közvetlen szavazás vagy az országgyűlés dönt-e a kérdéstről: erről feltehetően népszavazás dönt majd.⁴⁷ A reformista Pozsgay, a Politikai Bizottság egykori tagja, aki az MSZMP jelöltje lett volna, az MSZP színeiben jelölteti majd magát. 1990 tavaszán szabad országgyűlési választásokat tartanak.

47 Az 1989. november 26-án megtartott népszavazás eredményeként arra a kérdésre, hogy „Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására?”, a résztvevők csekély többsége igennel szavazott.

Megmaradt kétértelműségek és rivalizálások

57. Az MSZP alapító kongresszusa Nyers műve volt. Az egykori szociáldemokrata, a magyar gazdasági reform atyja,⁴⁸ aki a háború utáni pártösszeolvasztás során lépett be a kommunista pártba, és akit Kádár 1974-ben távolított el a Politikai Bizottságból, az MSZMP XIV. kongresszusán leszámolt a szélsőséges tendenciákkal, és arra törekedett, hogy megerősítse a párt reformista jellegét. Az MSZP hat alapító „platformja” közötti kompromisszumot ő hozta tető alá, és igyekezett kerülni mindenféle szakadást, szemben más reformisták nézetével, akik, köztük Pozsgay, a kommunistákkal való határozottabb szakításra törekedtek.

58. Bizonyos rivalizálások megmaradnak. Az ultrareformerek belépnek ugyan az MSZP-be, de az „intéző bizottság” parkolópályára állítja őket; a „Reformszövetség” (a kongresszus 20%-a) Pozsgay szövetségeseit tömöríti, akik egyértelmű választóvonalat akarnak húzni a konzervatívok és a reformerek között; a demokratikus–népi platform (5%) az egységhez ragaszkodó, Nyerssel nem ellenséges reformista marxistákból áll; az „MSZMP megújítása” (1%) mellett kardoskodók Grósz és Berecz köré tömörülve MSZP-ellenesek, és az MSZMP megőrzését akarják; a „Kádár János Társaság” hű marad a „hagyományos” marxista–leninista értékekhez, és úgy tűnik, elindul egy új magyar kommunista párt létrehozása irányába. (Kádár özvegye elhatárolódott a csoporttól.)

59. Az MSZP alapító kongresszusa alapdokumentumaiban rögzítette, hogy a radikális változásokat az egykori MSZMP kezdeményezte (többpártrendszer; a történeti iratok felülvizsgálata; piacgazdaság, emberi jogok), ami egyben a pártállammal való szakítást is jelezte. A közelgő parlamenti választások fényében azonban a döntő kérdés az volt, hogy az új párt mennyire lesz hiteles a magyar választásokon. Milyen sikert fognak elérni az MSZP-tagok? Az egykori MSZMP-tagok közül mennyien lépnek át az új pártba? Hogyan fog reagálni a magyar nómenklatúra? Az új tagok elegendően lesznek-e ahhoz, hogy a magyarokban azt az érzést keltsék, itt egy új párról van szó? Vagy megmarad az a benyomásuk, hogy csak a régi és elutasított valóságot öltöztetik új köntösbe?

60. Világos, hogy a korábbi MSZMP reformista vezetői közül sokan, leginkább Pozsgay, felvállalták ezt a hazardjátékot. Céljuk az volt, hogy bizonyos népszerűsége tegyenek szert a hosszú távú reformok meghirdetésével és véghezvitelével. Az október 18-án megszavazott alkotmánymódosítás bevezette a többpártrendszert. Reményeik szerint ebből profitálni tudnak majd (a szavazatok 30-35%-át begyűjtve) a következő szabad választásokon. Sikerral járnak vajon? A nép enged a csábításnak, és a kommunizmus bukására a feléledő nacionalizmussal válaszol (ami a múltban Magyarországon szélsőséges formákat öltött)? A szovjet sajtóban bizonyos tanácsalanság tükröződik, és a magyar párt „jellegének megváltozását”, valamint lépéseinek kétértelműségét hangsúlyozzák. Hogyan reagál majd a magyar ellenzék – bármilyen megosztott is – az új MSZP-re? Arra fog törekedni, hogy az MSZP-t azonosítsa az egykori MSZMP-vel, választási okokból? Vagy éppen ellenkezőleg, az MSZP-ben lehetséges partnert lát egy későbbi kormánykoalícióhoz?

48 Nyers Rezső 1962–1974-ben az MSZMP KB gazdaságpolitikai titkáráként az 1968-ban bevezetett gazdasági reformcsomag, az „új gazdasági mechanizmus” egyik kidolgozója volt.

VIII. BULGÁRIA: A KÉNYSZERKIVÁNDORLÁS MOZGATÓRUGÓI

61. A szóban forgó időszakot a török kisebbség⁴⁹ tömeges emigrációja uralta. Május vége és augusztus vége között ugyanis mintegy 317 000 ember lépte át a török határt. A kivándorlást a jelek szerint az váltotta ki, hogy a bolgár hatóságok durván reagáltak az etnikai és kulturális jogok visszaállításáért május elején kampányoló bizonyos kisebbségi török polgárjogi csoportok akciójára.

62. A rezsim erőteljesen a nacionalista retorikára támaszkodott, hogy igazolja az 1,5 millió fős török kisebbséggel szembeni lépéseit.⁵⁰ Az asszimilációs kampány csak a legutolsó azon lépések sorában, amelyek célja, hogy homogén nemzetállamot hozzanak létre. A kampány azonban drámai módon visszafelé sült el, és inkább a törökök ellenállását szilárdította meg. Felvonulások és éhségstrájkok zajlottak egész májusban Északkelet- és Dél-Bulgária túlnyomórészt török kisebbség lakta vidékein. A tüntetéseket erővel fojtották el, aminek következtében a bolgár hatóságok szerint heten meghaltak és huszonnyolcan megsebesültek. A halálos áldozatok száma valószínűleg jóval magasabb volt.

63. Május végén a hatóságok megkezdték nagyszámú török kitoloncolását, köztük a tüntetéseken részt vevő emberjogi aktivistákét, közvetlenül vagy tranzitországokon keresztül (pl. Ausztria) Törökországba. Miután Zsivkov⁵¹ felszólította Törökországot, hogy nyissa meg határait minden „bolgár muszlim” előtt, aki emigrálni akar, a török kisebbség tagjai ezrével vették igénybe a május elején bejelentett liberálisabb útlevélszabályokat, hogy kilépési vízumért folyamodjanak. A különleges kilépési eljárásokat, amelyek a frissen elfogadott útlevéltörvény rendelkezésein alapultak, szeptember 1-jén kívánták hatályba léptetni, és kétféle célt szolgáltak a hatóságok számára: egyrészt propagandacélokat, mert így Szófia állíthatja, hogy teljesíti az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia előírásait; másrészt politikaiakat, mivel az asszimilációs kampány új erőre kapott: azok, akik töröknek vallják magukat, Törökországba mennek, akik pedig úgy döntenek, hogy maradnak, azok *ipso facto* az asszimiláció mellett teszik le a voksukat.

64. A Törökországba irányuló tömeges népességvándorlás viszont jelezte a hatóságoknak, hogy asszimilációs politikájukat nemcsak egy maroknyi aktivista, hanem a bulgáriai török közösség többsége is elutasította. Elsődlegesen a helyzetet rosszul felmérő bolgárok idézték elő a több mint 310 000 török származású bolgár kivándorlását. A nem várt török reakció után azonban Bulgáriának nem maradt más választása, mint engedélyezni, hogy tekintélyes számú állampolgára elhagyja az országot. A kivándorlás kikényszerített jellege egyébként azt bizonyítja, hogy a bolgár hatóságokat bosszantják a fejlemények. Amíg az ország elhagyására készülők elérték a határt, mindent megtettek, ami hatalmukban állt,

49 [A görög szakértő szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy ez a kifejezés szerepel az ügyben fennálló bolgár kötelezettségeket lefektető nemzetközi szerződésekben, valójában azonban „muszlim kisebbségeket” jelent, melyek különféle etnikai csoportokból tevődnek össze.]

50 [A görög szakértő szükségesnek ítélte, hogy hangsúlyozza, más nyugati becslések a szóban forgó muszlim csoport lélekszámát egymillióban adják meg.]

51 Todor Hrisztov Zsivkov (1911–1998): bolgár politikus. 1954–1989-ben a Bolgár Kommunista Párt első titkára, 1962–1971-ben Bulgária miniszterelnöke, 1971–1989-ben az Államtanács elnöke (államfő).

hogy zaklatásokkal és elnyomó intézkedésekkel nehezítsék az életüket. Vagyis ez a kivándorlás nem tetszett a bolgár hatóságoknak. Augusztus végén a népességáramlás jelentősen csökkent, amikor Törökország ismét bevezette a vízumkötelezettséget, de a török kisebbség számos tagja továbbra is kérvényezte, hogy elhagyhassa az országot. A török kormány döntése azon a feltételezésen alapszik, hogy hamarosan lehetőség lesz Bulgáriával aláírni egy, a nemzetközi normáknak megfelelő, a menekültek tulajdon- és szociális jogait garantáló bevándorlási megállapodást.

IX. A POLITIKAI ELLENZÉK VÁLTOZÓ ARCULATA CSEHSZLOVÁKIÁBAN

65. Az ellenzék bázisa jelentősen kibővült Csehszlovákiában az elmúlt hat hónapban. Az egyház, a Charta 77 és a prágai tavasz ismét felbukkanó vezetői közötti szövetség segített abban, hogy a rezsim ellen irányuló passzív roszallás a változás melletti aktívabb elköteleződéssé alakuljon. A politika iránt érdeklődő fiatalság energiáit olyan különleges érdeklődésre számot tartó problémák kötik le, mint az ökológia vagy a katonai szolgálat. A szamizdatkiadók, művészeti galériák és független egyházi csoportok alkotta új polgári társadalom gyökeret vert a nyíltan más véleményen lévők és a bürokrácia közötti szürke zónában. Viszont ez az ellenzék nem a Varsói Szerződés többi országában tipikus vonalak mentén fejlődik. Nincs jele annak, hogy az egyre bátrabb és szélesebb körű vitákból egy Szolidaritás méretű politikai tömegmozgalom váljék. A belföldi piacon meglévő hiány ellenére az életszínvonal nem esett vissza olyan katasztrofálisan, hogy előidézzék azokat a társadalmi állapotokat, amelyekből a Szolidaritás kifejlődött. A csehszlovákiai ellenzék a hosszú távú történelmi és társadalmi trendek formálta elemek keveréke.

66. A Charta 77 jelenlegi mintegy 1500 aláírójával (ugyanis nincsenek tagjai, csak aláírói) és az Igazságtalanul Üldözöttek Védelmi Bizottsága (VONS), amelynek pár tucat elkötelezett „chartista” a tagja, tekinthetők csak említést érdemlő ellenzéki csoportosulásoknak. 1987 óta azonban közel 30 további disszidens csoport csatlakozott hozzájuk. Közülük egyesek a Charta 77 „leszármazottai”, de a többségük attól függetlenül alakult meg. A Csehszlovák Zenészek Egyesületének „dzsessz szekciója” mintegy 5000 tagjával 1970 óta létezik; ez igaz ugyan, de csak 1987-től alakult ki ellenzéki jellege, ami főleg „független” irodalom kiadásában nyilvánult meg. Az elmúlt évben viszont a „szervezett” ellenzéki tagok száma markánsan megnőtt. Mára a Charta kezdeményezései új lendületet kapnak az egyház és a prágai tavasz korábbi vezetőinek támogatása formájában, valamint nemzetközi téren egyes, mára a Szolidaritást hivatalosan képviselő egykori lengyel disszidensek segítségével és tanácsai révén. Ezt a nyilvános nézetazonosságot jelentősen erősítette a Szabad Európa Rádió (RFE), amelynek zavarásával a rezsim tavaly év végén felhagyott.

67. A katolikus egyház egyre aktívabb szerepet vállalt a reformmozgalom támogatásában. Tomašek bíboros⁵² nyíltan bírálta a rendszernek a tavaly januári tüntetések során tanúsított durva fellépését. Ezt megelőzően 600 000 aláírást tartalmazó petíciót nyújtottak át a kormánynak, amelyben nagyobb vallásszabadságot követeltek. A nézeteknek a közelmúltban kezdődő közeledését jelképesen demonstrálta, hogy a bíboros tárgyalta a Charta 77 szóvivői-

52 František Tomášek (1899–1992): cseh főpap, 1976-tól bíboros, 1977–1991-ben Prága érseke.

vel és Alexander Dubčekkel⁵³ tavaly júniusban, a bíboros kilencvenedik születésnapjára rendezett ünnepségek hetén.

68. Az 1968-as reformkommunisták „újjáéledése” kiszélesítette az ellenzék bázisát. Másokkal, mint például Václav Havellel⁵⁴ együtt, Dubčekre még ma is jól emlékeznek Csehszlovákiában. Ő segített abban, hogy az értelmiség és a korábban üldözött kommunisták passzív támogatása aktív elköteleződésé alakuljon át. Az 1968-as reformereket tömörítő ellenzéki csoport („Obroda”) létrehozása, ami egész Csehszlovákiára kiterjed, fontos lépést jelentett a politikai cselekvés egy alternatív, nem hivatalos csatornájának megnyitásában. Az elmúlt hat hónapban egy sor meglepő találkozásra került sor az üldözött kommunisták képviselői és a Kommunista Párt Titkárságának vezető személyiségei között. A Titkárságot gazdasági és politikai reformokra kérték fel, és ezekre javaslatokat is tettek. A rezsím láthatóan arra a következtetésre jutott, hogy a reformkommunisták megfelelő partnerek lehetnek a párbeszédre, arra a párbeszédre, amihez Gorbacsov ragaszkodik Csehszlovákia esetében.

69. Az ellenzék nyitott a kompromisszumra nem hajlandó disszidensek és a hivatalos struktúrák közti szürke zónában zajló tevékenységre, és egyre inkább azonosul azzal. Ebbe a kategóriába nemcsak a független fiatalok sorolandók, de az egyházi aktivisták, a szamizdatkiadók, valamint a „művészeti fórum” néven újjászülető dzsessz-szekció tagjai is. Akárcsak a Tudományos Akadémia számos tagja, művészek és színészek, akik úgy döntöttek, kiállnak a reform mellett, aláírva a legutolsó ellenzéki petíciót („Néhány mondat”). Az utolsó számítások szerint mintegy 30 000 ember írta ezt alá június óta, ami az ország leg-sikeresebb politikai jellegű petíciója az 1960-as évek óta.

70. A rezsím válasza az egyre bővülő ellenzékre egy igen tétova párbeszéd kezdeményezése volt, valamint az általa elfogadhatatlannak tekintett cselekmények szigorú megtorlása. A választóvonalat láthatóan a kommunista párt vezető szerepének bármilyen kétségbe vonása jelenti. Elnyomás és időnként börtönbüntetés vár azokra, akik szamizdatkiadványokban, petíciókban vagy tüntetéseken ezt szorgalmazzák. A rendszer keményen lesújt azokra, akik az RFE révén támadják a párt vezető szerepét, vagy az RFE-re támaszkodva hirdetnek petíciókat vagy tüntetéseket. Az előre látható jövőben tehát várhatóan folytatódni fog az emberi jogok nyilvánvaló megsértése a rezsím által, noha gondosan behatárolt körülmények között párbeszédet kezdett.

* * *

53 Alexander Dubček (1921–1992): csehszlovák politikus. 1968. januártól 1969. áprilisig a Csehszlovák Kommunista Párt első titkára, a prágai tavasz vezető politikusa. 1989. decembertől 1992. júniusig a Csehszlovák Szövetségi Gyűlés (parlament) elnöke.

54 Václav Havel (1936–2011): cseh politikus, író. 1968-ban, a „prágai tavasz” idején tevékenyen részt vett a reformmozgalomban, egyike volt a kulturális autonómiát és a cenzúra eltörlését követelő íróknak, ezért 1970-től nem publikálhatott, művei csak Nyugaton jelenhettek meg. 1977-ben a Charta 77 polgárjogi mozgalom, 1978-ban az Igazságtalanul Üldözöttek Védelmi Bizottságának alapító tagja. Illegális tevékenysége miatt 1979–1983-ban és 1989-ben is bebörtönözték. 1989. novemberben, a „bársonyos forradalom” idején a Polgári Fórum vezető személyisége és szövegíróje. 1989–1992-ben Csehszlovákia, 1993–2003-ban a Cseh Köztársaság elnöke.

X. JUGOSZLÁVIA: RIVALIZÁLÁS A KÖZTÁRSASÁGOK KÖZÖTT

71. Ante Marković miniszterelnöknek a központosító szerb modell és a szlovénekre jellemző liberalizmus szintézisére irányuló, a piaci reformok érdekében tett erőfeszítéseit súlyosan hátráltatják a gazdaság hiperinflációja és a szerb elnök, Milosevics⁵⁵ hegemonisztikus törekvései. Az inflációs ráta várhatóan meghaladja az 1500%-ot még az év vége előtt. A munkássztrájkok, a gazdatüntetések és a széles körű fogyasztói elégedetlenség miatt hatalmas nyomás nehezedik a kormányra, hogy a tünetekre koncentráljon, és ne a háttérben meghúzódó strukturális problémákra. Egyre mélyül a szakadék a tagköztársaságok között, és ez veszélyesebbé válhat, ha a rendszer és a központi irányítás még tovább gyengül.

72. Milosevics a Belgrádban uralkodó zűrzavart arra használta fel, hogy saját gazdasági és politikai reformprogramjait terjessze. Idén elérte azt, amiről sokan úgy vélték, hogy a fő célja volt: keresztülvitte annak a szerb alkotmánymódosításnak a törvénybe iktatását, ami szentesítette a szerbbarát államcsínyt Vajdaság és Koszovó autonóm tartományokban.⁵⁶

73. A Szerbia és Szlovénia közti vita folytatódik, és a két köztársaságban megfigyelhető közelmúltbeli fejlemények azt jelzik, hogy valószínűtlen a kibékülés. Milosevics a maga részéről egyrészt igyekszik keresztülvinni egységes, lényegében autoriter pártkoncepcióját, másrészt a szerb dominanciát ráerőltetni a szövetség többi tagjára. A szlovének továbbra is a laza, pluralista konföderáció gondolatát védelmezik. A Jugoszláv Kommunista Szövetségének május 17-ei, Koszovóról tartott plénumán kiderült, hogy mennyire elmélyült a szerb–szlovén megosztottság. A két elnökség között ezt követően zajlott levélváltás még inkább elmérgesítette a vitát.

74. Szlovénia elégedetlen a jugoszláv szövetségi államban elfoglalt pozíciójával. Szerbiával való viszonya jelenti a probléma gyökerét. Noha mindkét fél támogatja a jelentős gazdasági, politikai és szociális reformokat, eltérő a véleményük, hogy miként hajtsák végre ezeket. Kučan,⁵⁷ a Szlovén Kommunista Szövetségének elnöke többször értésre adta, hogy ha a szövetségi államon belüli kapcsolatok nem javulnak, Szlovéniának nem lesz más választása, mint leválni Jugoszláviáról. Mi több, a szlovén országgyűlés alkotmányozó

55 Szlobodan Milosevics (1941–2006): szerb politikus. 1986-tól a Szerb Kommunista Szövetsége elnökségének elnöke és a Jugoszláv Kommunista Szövetsége Külügyi Bizottsága elnökségének tagja. 1989. májustól a szerb köztársasági elnökség elnöke. A többpártrendszer bevezetése után, 1990. júliusban megalapította a Szerbiai Szocialista Pártot, amelynek haláláig elnöke volt.

56 A Szerb Kommunista Szövetsége vezetését megszerezve Milosevics 1988-ban „bürokráciaellenes forradalmat” hirdetett. Ennek részeként a vonatokon és buszokkal a helyszínre szállított több tízezres nacionalista tömeg követelte előbb a vajdasági, majd a montenegrói vezetés lemondását. Helyükre saját híveit tette. Ezután felhatalmazást kért a Jugoszláv Államtanácstól a koszovói zavargások megoldására. Javaslatot dolgoztatott ki a koszovói tartományi autonómia visszavonásáról. Amikor ezt 1989. márciusban elfogadták, és az albánok elkezdtek tüntetni, bevetette a Szerbiából odavezényelt rendőröket. Milosevics ekkor ellenforradalmi tevékenység vádjával bebörtönözte a helyi kommunista párt albán vezetőit. Mivel az új választást az albánok bojkottálták, Milosevics jelöltjei nyertek. 1989. májusban megválasztották Szerbia elnökének.

57 Milan Kučan (1941–): szlovén politikus. 1982-től a Szlovén Kommunista Szövetségének képviselője a Jugoszláv Kommunista Szövetségében, 1986-tól az SZKSZ vezetője, 1990–1992-ben Szlovénia Államelnökségének elnöke, 1992–2002-ben Szlovénia köztársasági elnöke.

bizottsága már elfogadta a köztársaság alkotmányának több módosítását; melyek közül a legvitatottabb az elszakadás jogalapját kifejező cikk lesz. A szlovén döntés heves vitákat váltott ki szövetségi szinten és a köztársaságok között egyaránt, de amíg a szlovének nem próbálják meg érvényre juttatni az elszakadási jogot, addig a fegyveres erők beavatkozása valószínűleg nem jelent valódi kockázatot. Sőt, tekintettel Szlovénia Jugoszlávián belül betöltött fontos gazdasági és politikai szerepére, valamint arra, hogy függ a szerb, macedón, koszovói és bosnyák nyersanyagoktól, valószínűtlennek tűnik az elszakadás.

75. A szerb nacionalista mozgolódás újabb kitörése feltüzeltelte Milosevics horvátországi és boszniai ellenfeleit. Július 8-án montenegrói és szerbiai szerbek áramlottak be a horvátországi Kninbe, hogy a helyi szerbeket támogassák egy szerb kolostor melletti szimpátia-tüntetésen. A horvát területen lezajlott Milosevics-barát erődemonstráció olyan megrázó kódtatást okozott a tagköztársaság vezetésének, hogy ennek nyomán csatlakozott a szlovénekhoz a „nagy-szerb homogenizációs” törekvések ellen tiltakozva. A boszniai vezetők, akik félték saját jelentős szerb kisebbségük esetleges tömeges akciójától, szintén csatlakoztak. A július 30–31-ei nemzetiségi plénumon a szerbek és Milosevics ellen számos felszólalás hangzott el, többek között a hadsereg részéről is. Macedónia, amely általában Milosevics táborát erősítette, szintén sértésnek vette, hogy a szerbek megpróbálják hatályon kívül helyezni azokat a törvényeket, amelyek gátat szabnak az 1920–1940-ben Macedóniában letelepedett szerbek azon igényeinek, hogy visszatérhessenek azokra a területekre, ahonnan a II. világháború idején elűzték őket.

76. A tagköztársaságok közti viták következő, jelentősebb színtere a Jugoszláv Kommunista Szövetségének 1990. januárra halasztott XIV. kongresszusa lehet. A Szlovéniának tett engedmény jegyében a kongresszust rendes ülészakként rendezik meg, de megkapja a „rendkívüli” jelzőt is. Ez csökkentti azokat a taktikai előnyöket, amelyeket egyébként eddig Szerbia megszerzett.

XI. ALBÁNIA KAPCSOLATAI A KGST-ORSZÁGOKKAL

77. Szeptemberben Csehszlovákia és Albánia nagyköveti szintre emelte diplomáciai kapcsolatait. Így Lengyelország marad az egyetlen a Varsói Szerződés nem szovjet tagállamai közül, amelyik még nem küldte vissza nagykövetét Tiranába az 1968-as szakítás óta. A diplomácia területén történt ezen fejlemények dacára Albánia továbbra is a minimumra kívánja szorítani politikai kapcsolatait a Varsói Szerződés tagországaival; továbbra is kerüli velük a pártszintű kapcsolatokat. Ugyanakkor Albánia hajlandó erősíteni az ezekhez az országokhoz fűződő gazdasági kötelekeit, hogy javítsa ipari infrastruktúráját kemény valuta-kötelezettségek nélkül. Arra viszont nem mutatnak jelek, hogy Albánia újragondolná a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok felvételének elutasítását.

78. Albániának a kelet-európai országokhoz fűződő viszonyában a legnagyobb figyelmet Oskar Fischernek, az NDK külügyminiszterének júniusi látogatása keltette. Ami a Varsói Szerződés országait tekintve a legmagasabb szintű látogatás volt azóta, hogy Albánia 1961-ben szakított Moszkvával. Fischer albániai tartózkodása során gazdasági, ipari és egészségügyi együttműködési megállapodásokat írtak alá. A két ország célja kereskedelmi

forgalmuk évi 200 millió márkára történő felemelése. Bulgária éppen csak elmarad az NDK mögött a közeledés lépéseinek tekintetében. A kapcsolatok normalizálása teljes gőzzel folytatódik. Tudományos, gazdasági és műszaki együttműködési megállapodások lépnek életbe. Kedvezőtlen gazdasági helyzete ellenére Románia sikerrel szállított tartós fogyasztási cikkeket, berendezéseket és ajánlotta fel az ásványolaj-kutatási tapasztalatait, valamint együttműködését mezőgazdasági téren. Továbbra is Csehszlovákia maradt az első számú kereskedelmi partner.

79. Úgy tűnik tehát, hogy az albán vezetők megkísérlik ügyesen kihasználni a kelet-európai országok udvarlását kapcsolataik normalizálására. Az albán vezetők viszont nem hajlandóak felhagyni mélyen gyökerező szovjetellenességükkel. Kapcsolataik javulása a kelet-európai országokkal egyben biztonsági intézkedés is, ami lehetőséget ad Tiranának arra, hogy fejlődése ne csak a nyugati országoktól függjön, ami az országot tarthatatlan helyzetbe sodorná, legalábbis ideológiai nézőpontból.

A dokumentumot fordította: Péterfi András

GUSZTÁV D. KECSKÉS

A CONFIDENTIAL REPORT ABOUT THE WEAKENING RIVAL: NATO EXPERTS ON THE TRANSFORMING SOVIET BLOC (NOVEMBER 1989)

A confidential expert report, prepared for the NATO Council in October 1989, provides a general survey about the Soviet zone of influence in Europe, which, after decades of inertia, began to show the signs of disruption. Listing the phenomena regarded as of key importance, the western observers at first dealt with the transformation of Soviet domestic policies, the decline of the Soviet Communist Party, and the increasing ethnic tensions. The part dealing with the satellite states starts with developments in Poland and Hungary, the two countries where changes unfolded most dynamically. Thereupon the situation of the Bulgarian Turks and of the political opposition in Czechoslovakia was reported on. Although not parts of the Soviet bloc, the analysis also devoted attention to communist Albania, as well as to the deepening crisis of Yugoslavia.

The voluminous document was intended as a background material for the session of the NATO Council scheduled for 22 November 1989. By then, systematic analysis of the situation in the Soviet Union and in the East-Central European satellite states could look back on a several decades old tradition. In October 1952 the NATO Council decided on the establishment of an ad hoc working group for the analysis of trends in Soviet foreign policy. This was the origin of a whole series of documents, which until 1991 examined in detail twice a year at first the Soviet Union, and later its satellite countries as well.

In the elaboration of reports an important role was played by the preparatory studies of national diplomatic organs, and the conciliatory talks among invited experts, which, in agreement with the decision making process of NATO, aimed at general consensus. The document presented here accordingly illustrates the way in which the foreign administrations of the NATO powers assessed the situation of the Soviet bloc on the basis of the work of their own diplomatic apparatus, the negotiations pursued within the NATO itself and among the individual foreign ministries, and of other sources, in the fall of 1989.

CONTENTS

STUDIES

- Pál Fodor–Szabolcs Varga: Miklós Zrínyi and Süleyman's Death 181
- Ákos Bartha: The Political Socialization of Endre Bajcsy-Zsilinszky and his Ideological Portrait prior to 1919 203

WORKSHOP

- Tibor Szócs: Whose Man? The Relationship between the Judge Royal and Vice-Judge Royal in the Second Part of the 13th Century 245
- Bálint Lakatos: György Dózsa, Jean Hannart and the „Cegléd Manifesto”. Three New Sources on the Events of the 1514 Hungarian Peasant War 277
- Krisztián Bodnár: „... Who Will Be Constrained by the Burden of Responsibility, Your Respectable Lordship Certainly Knows Well”. Lajos Kossuth and the Collective Resignation of the Sátoraljaújhely Cholera Committee in 1831 303

DOCUMENTS

- Gusztáv D. Kecskés: A Confidential Report about the Weakening Rival: NATO Experts on the Transforming Soviet Bloc (November 1989) 315

DEBATE

- Gábor Kármán: Pax and pacificatio. An Attempt to Clarify Terminology for a Better Understanding of the Relationship between the Kingdom of Hungary and the Principality of Transylvania 341

E számunk szerzői

BARTHA ÁKOS PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • BODNÁR KRISZTIÁN PhD-hallgató (Debreceni Egyetem) • FODOR PÁL, az MTA doktora, főigazgató (MTA BTK) • KÁRMÁN GÁBOR PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • KECSKÉS D. GUSZTÁV PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • LAKATOS BÁLINT PhD, tud. munkatárs (MTA–HIM–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport) • SZÓCS TIBOR PhD, tud. munkatárs (MTA–HIM–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport) • VARGA SZABOLCS PhD, főiskolai docens (Pécsi Hittudományi Főiskola)

HIM = Hadtörténeti Intézet és Múzeum

MOL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MTA BTK = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont

SZTE = Szegedi Tudományegyetem

TTI = Történettudományi Intézet

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható